

6. Systém českých souhlásek (Kopecký Kamil, Mgr. Ph.D.)

Obsah kapitoly

Text kapitoly

Cíle kapitoly

Cílem této kapitoly je poskytnout studujícím základní přehled o českých souhláskách se zaměřením na způsob tvoření, místo tvoření a sluchový dojem. Kapitola popisuje pravé i nepravé české souhlásky, zařazuje je do logického systému, vysvětluje jednotlivé způsoby artikulace souhlásek.

Průvodce studiem

Vítám Vás v kapitole zaměřené na české souhlásky. Jejím smyslem je poskytnout Vám základní přehled o tom, jak se souhlásky člení, jak se popisují, jak akusticky fungují. Věřím, že je výklad srozumitelný, případné otázky směřujte do diskusních fór.

Základní terminologie

Konsonanty, okluzivy, konstriktivy, semiokluzivy, sonory, slabikotvorné hlásky, expiratorní proud.

6. 1 České souhlásky ↑

Podstatou tvoření českých souhlásek (konsonantů) je přehrazení výdechového (expiratorního) proudu úplnou nebo částečnou překážkou. Výsledkem tohoto přehrazení je pak akustický šum - proto se souhlásky označují jako tzv. šumy.

Čeština má 27 souhlásek - z toho 21 **pravých** (p, b, t, d, t', d', k, g, c, 3 (=dz), č, 3' (=dž), f, v, s, z, š, ž, x (=ch), h, ř) a 5 **nepravých** (m, n, ň, l, r). K souhláskám řadíme také klouzavou (glidovou) hlásku *j* (j často splývá ve výslovnosti se samohláskou *i*, např. *jistota* x *istota*). Nepravé souhlásky představují přechod mezi samohláskami a souhláskami, akusticky obsahují jak tónovou tak šumovou složku. Nazýváme je jako tzv. **sonory**. Sonory se vokálům podobají také tím, že jsou schopny tvořit slabiku (vlk, krk, blb, hlt apod.). Pokud slabiku vytvářejí, nazýváme je jako **slabikotvorné hlásky**. Mezi sonory patří nosovky (nazály) *m, n, ň* a plynné hlásky (likvidy) *l, r*.

Souhlásky rovněž dělíme na **znělé** a **neznělé**. Znělé souhlásky jsou takové, při jejichž tvoření hlasivky kmitají. Souhlásky vyslovované bez zapojení hlasivek označujeme jako souhlásky neznělé. Mezi znělé tedy patří *b, v, d, d', z, ž, g, h*, mezi neznělé *p, f, t, t', s, š, k, x (=ch)*.

6. 2 České souhlásky dle způsobu tvoření ↑

Podle způsobu tvoření se české hlásky dělí na:

1. Závěrové (okluzivní)

Závěrové hlásky vznikají tak, že je expiratorní proud v dutině ústní úplně přehrazen překážkou. Souhláska zazní v okamžiku zrušení závěru (při explozi). K závěrovým hláskám patří *p, b, t, d, t', d', k, g, m, n, ň*. Z hlediska akustického dojmu se jedná o hlásky ražené (= explozivní či výbuchové).

2. Polozávěrové (semiokluzivní)

Polozávěrové hlásky vznikají spojením závěrové a úžinové fáze artikulace hlásky, jsou tedy vlastně kombinované. V češtině se k polozávěrovým konsonantům řadí *c, 3 (dz), č, 3' (dž)*. Zvukově jsou tyto hlásky snadno rozpoznatelné, při artikulaci zaznívají jako kombinace 2 jiných hlásek, tedy např. *č = t+š, c = t+s* apod. První fázi artikulace tedy tvoří závěr, druhou fází pak úžina. Z hlediska akustického dojmu jsou hodnoceny jako polosykvavky (= asibiláty) či polotřené hlásky (= afrikáty).

3. Úžinové (konstruktivní)

Úžinové hlásky vznikají zúžením expiratorního proudu, kterému není do cesty postavena překážka (respektive neúplná překážka = úžina). Ke konstruktivám patří *f, v, s, z, š, ž, x, h*. Z hlediska sluchového dojmu se označují jako hlásky třené (hlásky s třecím šumem). K úžinovým patří také hlásky *r* a *ř*, které jsou kmitavé (= vibrantní). Obě kmitavé hlásky (*r, ř*) se artikulují tak, že se hrot jazyka při výdechu rozkmitává, zatímco okraje jazyka se přitisknou k patru.

Jak vypadá artikulace jednotlivých konsonantů např. v angličtině si můžete prohlédnout na tomto odkazu <http://www.departments.bucknell.edu/linguistics/ln105/cons/>.

6.3 České souhlásky dle místa tvoření ↑

Podle místa tvoření se dělí souhlásky na:

1. Retné (bilabiální) - *p, b, m*
2. Retozubné (labiodentální) - *f, v*
3. Přední zubodásňové (prealveolární) - *t, d, n, c, 3, s, z, l, r, ř*
4. Zadní zubodásňové (postalveolární) - *č, 3', š, ž*
5. Předopatrové (palatální) - *t', d', ň, j*
6. Zadopatrové (velární) - *k, g, x (=ch)*
7. Hrtanové (laryngální) - *h*.

6. 4 Tabulka českých souhlásek ↑

K určování českých souhlásek využijeme tabulku třídění českých souhlásek (převzato z Hubáček, J. *Čeština pro učitele*).

Přehledná tabulka třídění českých souhlásek

		Podle místa tvoření									
		retné	reto- zubné	přední	zadní	předo-	zado-	hrtanové			
				zubodásňové		patrové					
		- +	- +	- +	- +	- +	- +	- +			- neznělé, + znělé
Podle způsobu tvoření	závě- rové	ústní	P B		T D		Ť Ď	K' G		ražené	
		nosní	M		N		Ň	N			
		hlasiv- kové							ʔ (ráž)		
		polozávěrové			C ʒ	Č ʒ̣				polo- sykavé	
	úžinové	středové			S Z	Š Ž				sykavé	Podle sluchového dojmu
					F V		J	X ɣ		šumové	
		bokové			L					bez šumu	
		kmitavé			R						
		hlasiv- kové			Ř Ř					šumové	
		retné			předo-	středo-	zado-		hlasiv- kové		
			jazýčné								
Podle artikulačního orgánu											

K českým souhláskám se někdy řadí také tzv. **český ráž** (značka?), což je laryngální zvuk, který se jako ražený šum objevuje před výslovností samohlásky - např. v *Olomouci* [fʔolomouci] - zde nevyslovíme [folomouci], ale mezi f a o zařadíme právě český ráž. Další příklady: v *autě*, *k obědu*, *s olejem*, *k obchodu*, *k odchodu* apod.

Otázky k zamyšlení

1. Vysvětlete rozdíl mezi dvěma podobami české nazály N ve slovech *noc* a *banka*. Využijte tabulku českých konsonantů.
2. Nalezněte a vyslovte příklady slovních spojení s českým rážem (před samohláskou).

Seznam použité literatury:

HUBÁČEK, J. *Čeština pro učitele* 4. vydání Olomouc: Vademecum bohemiae, 2002

PALCOVÁ, Z. *Fonetika a fonologie češtiny* 1. Vydání Praha: Karolinum, 1994

KOPECKÝ, K. *Web based training* - prezentace přednášek Fonetika a fonologie. Online:

<http://cestina.upol.cz/kopecky>.

KRČMOVÁ, M. *Fonetika*. FF MU: Brno, 2007. Online:
<http://is.muni.cz/elportal/estud/ff/js07/fonetika/materialy/ch08s02.html>

ŠÍŠKA, Z. *Fonetika a fonologie*. Olomouc: VUP, 2005.